

תגובה שירית מושלמת

סונטה נפלאה מאת ריטה קוגן (מחשבות על לאה גולדברג, דן פגיס ושאול בודלר) פורסמה במוסף "תרבות וספרות" של הארץ (24.11.23).

ריטה קוגן

מחשבות על גולדברג, פגיס ובודלר

אֶת זֶה הַכָּאֵב שֶׁל שְׁתֵּי הַמוֹלְדוֹת
קִבְרָתִי בְּשֶׁבֶת בְּשַׁעַת זְרִיחָה,
צְפוּר מִסַּע נֹדְרָתָה וְאֵז צְנָחָה -
יִוְרֶה־דָמִים הַשְּׂקָה אֶת הַשְּׂדוֹת.

מֵתוּךְ אֶלְבוּם עוֹלָם עִם שְׁלָל נוֹפִים
בְּחֶרְתִּי נוֹף אֶחָד עִם פֶּס שֶׁל חוֹל
צָהָב וְדָק וּפֶס־אֵינְסוֹף כְּחָל,
לְשׁוֹנוֹת הַיִּבִּיסקוֹס, רִיחַ הַרְדּוּפִים

אֵינְנִי עֵץ וְאֵין לִי שְׂרָשִׁים,
צָרָה הַיִּבְשָׁה, רִבִּים הַמַּיִם
וְכֹל יְמֵי הַהֶפְלָגָה קָשִׁים,

אֶךְ הַמִּסַּע נִמְשָׁךְ! שְׁנִסּוּ מֵתַנְיִים.
לֹא לְחַנּוּם יִצְאֲנוּ, לֹא לְשׂוֹא -
אִם יֵשׁ מוֹלְדָת, הִיא אַחַת עֶכְשָׁו.

ההתייחסות ללאה גולדברג בבית הראשון היא לשירה המפורסם 'אורן' (מתוך מחזור סונטות "אילנות").

בשיר זה כותבת לא גולדברג:

אוֹלֵי רַק צְפוּרֵי מִסַּע יוֹדְעוֹת -
בְּשֶׁהֵן תְּלוּיּוֹת בֵּין אֲרָץ לְשָׁמַיִם
אֶת זֶה הַכָּאֵב שֶׁל שְׁתֵּי הַמוֹלְדוֹת.

בהתייחסה לעץ האורן, כותרת הסונטה, היא כותבת בבית החותם:

אֲתָכֶם אֲנִי נִשְׁתַּלְתִּי פַעַמִּים
אֲתָכֶם אֲנִי צְמַחְתִּי אֲרָנִים
וְשְׂרָשֵׁי בְּשָׁנֵי נוֹפִים שׁוֹנִים.

ההתייחסות של קוגן לדן פגיס בבית השלישי של הסונטה, היא לשירו 'שיחה', המתכתב עם שירה של לאה גולדברג. בשיר זה "ארבעה שוחחו על האורן" ארבעה משוחחים על העץ: אחד הגדיר אותו לפי הסוג והמין. אחד עמד על מגרעותיו בתעשיית הקרשים. אחד ציטט שירים על אורנים. ואחד, המשורר דן פגיס, "אֶחָד הִכָּה שְׂרָשׁ, הוֹשִׁיט עֲנָפִים וְרָשָׁרֵשׁ." קוגן כותבת "אינני עץ ואין לי שורשים" אבל בבית הרביעי של הסונטה היא דוחה גם את המסקנה הנואשת של שארל

ריטה קוגן "פֶּס שֶׁל חוֹל צָהָב וְדָק וּפֶס־אֵינְסוֹף כְּחָל", צילום: יוליה ברזינה

בודלר במחזור השירים "ספלין" (יאוש, קדרות, מרה שחורה) שבו הוא כותב: "פעמונים זועקים מזנקים פתע פתאום/ זועקים לעבר שמים זעקה מחרידה/ כמו רוחות נודדות בלי מולדת/ פורצות באנקות לא מרפות"; זו לא המסקנה של קוגן כפי שנראה, נהפוך הוא.

ברור שהסונטה של קוגן מתייחסת לאירועי ה-7 באוקטובר 2023 והיא עושה זאת כיאות למשוררת משכילה באמצעות תקדימים שיריים. קוגן כמו גולדברג היא ילידת רוסיה (או ליטא) והזיקה לשתי המולדות, הארציות והתרבותיות, על הכאב הכרוך בכך, קיימת גם אצלה. אבל ב-7 באוקטובר

סביבת חייו. אביו הסנטור ועיר הולדתו ליבק שימשו לו ליצירת בית בודנברוק; המלחין גוסטב מאהלר שימש מקור לדמותו של גוסטב פון אשנברג בנובלה מוות בוונציה; אשתו קטיה, כשהיתה מאושפזת בדאבוס, בבית מרפא בהרים, העניקה השראה לרומן הר הקסמים; המלחין ארנולד שנברג העניק מדמותו למלחין אדריאן לוורקין גיבור ד"ר פאוסטוס; והמלצר פראנצל ווסטרמאייר היה לנוכל פליקס קרול, שמאן ראה בו גם חלק מעצמו. כבמטה קסמים מתלכדים כאן מציאות ובדיון לסיפורים מיתיים מעוררי השתאות בתרבות המערב.

לא ניתן לאזכר את כל המסופר בספר. השנים הראשונות בליבק ובמינכן. מלחמת העולם הראשונה ומהפכת 1918. עליית כוחו של היטלר ומלחמת העולם השנייה. היציאה לגלות לשווייץ, צרפת וארצות הברית, והחזרה לשווייץ (לא לגרמניה) בתום המלחמה. וגם לא לשחזר את סיפור יצירותיו הגדולות. מתוך שלל האירועים בחרתי שני מוטיבים העוברים כחוט השני דרך כולם: מסורת העבר הגרמנית שמאן דבק בה בכל נימי נפשו, והמוסיקה הגרמנית שעיצבה ושיקפה לדעתו את האדם הגרמני ואת טירופו. (כפי שנראה התעלמתי מההומוסקסואליות שלו התופסת בספר מקום נכבד אך נראית לי כיום, בעידן הלה"טבי, מוגזמת למדי).

א.

אשר למוטיב הראשון, טויבין מבליט לכל האורך את השורשיות הגרמנית של מאן, בניגוד לאינטליגנציה בת הזמן (ברתולד ברכט, ארנסט טולר, קורט אייזנר, אריך מיזהאם, ולטר בנימין ונוספים) וכן אחיו הסופר, היינריך מאן, שהיתה מהפכנית וקוסמופוליטית. אנקדוטה אחת תבהיר זאת היטב: כשהיו כבר בגלות בסאנארי שבצרפת, הציע לו יום אחד היינריך, אחיו, לבוא עמו לבית הקפה שבו ישבו סופרים מן המחנה שלו. האח אמר לו כי הם רואים כבר מעבר למלחמה ונפגשים כדי לדון ברעיונות על עתיד האנושות. מאן סירב והשיב: "הם רוצים ליצור עולם חדש, ואני דווקא חיבבתי את הישן" (199).

אפשר להמחיש זאת בדוגמה נוספת (תוך השמטות):

"באותו ערב פרש תומס מוקדם לחדר עבודתו. כל מילה בכל ספר על המדפים האלה, עלה בדעתו, היא מילה בגרמנית. שלא כהיינריך הוא מעולם לא למד צרפתית או איטלקית. הוא הוריד מהמדף ספרי שירה שהיו ברשותו מאז ליבק. משוררים כמו גתה, היינה, הלדרלין, פלאטן, נובאליס. ערם אותם על הרצפה ליד כורסתו. מודע לכך שאולי זה הערב האחרון למותרות כאלה. הוא חיפש שירים פשוטים במבניהם ומלנכוליים בנימתם, שירים על אהבה ועל נוף ועל בדידות. הוא אהב את החרוז הגרמני המצלצל, את התחושה הנפלאה של תואם, שלמות" (עמ' 115-116). לכאורה תפריט מוגבל, למעשה ההבנה העמוקה, כי רק מסורת תרבותית בת מאות שנים, תהיה קרקע הצמיחה שלו כאמן אמיתי.

"קברתי בשבת בשעת זריחה" את הכאב הכפול הזה. כי אז "ציפור מסע נורתה ואז צנחה/ יורה דמים השקה את השרות". "ציפורי המסע" של גולדברג ממשיכות בטיסתן, אבל "ציפור המסע" בשיר של קוגן "נורתה ואז צנחה" יחד עם הנערים שנורו בחולות במסיבה ברעים וחברי קיבוצי העוטף.

לאחר האירוע הזה, קוגן מוותרת על שתי המולדות, ועל נופי העולם הגדול בכלל. "מתוך אלבום עולם עם שלל נופים/ בחרתי נוף אחד עם פס של חול". היא בוחרת בנוף הישראלי החד גוני של העוטף ("צהוב ודק ופס אינסוף כחול"). היא אמנם מדגישה בהמשך (כנגד פגיס) "אינני עץ ואין לי שורשים" וגם כי "המסע נמשך שנסו מותניים", אבל חותמת (כנגד בודלר בשורת הסיום) "אם יש מולדת, היא אחת עכשיו"; עכשיו הוא זמן של הכרעה. כשהכל מוטל על הכף יש להכריע בעד המולדת האחת.

הסונטה של קוגן היא מופתית, כמעט מושלמת, בהשוואה לכל התגובות השיריות האחרות שקראתי. היא אומרת את דברה בצורה שירית חכמה, מעמיקה, מבוססת על מסורות שיריות קודמות, בחריוזה ובמשקל ללא דופי.

כשקראתי אותה לראשונה נדמה היה לי לרגע שזהו בכלל מתן גט כריתות לחזון שתי המדינות (לשני עמים), אשר נקבר בשעת זריחה בחולות העוטף ב-7 באוקטובר 2023. האמת היא שכמו כל שיר טוב היא ניתנת לפירושים רבים. אולי גם כזה.

הקוסם מליבק

ספרו של קולס טויבין הקוסם על הסופר חתן פרס נובל תומס מאן (מאנגלית ניצה בן ארי, הוצאת שוקן 2023, 416 עמ') נאהב בצדק בקרב קוראים רבים בעולם ובישראל ונבחר לספר השנה של כתבי עת חשובים. בצד כרוניקה עשירה מחיי הזוג תומס מאן וקטיה פרינגסהיים (ממשפחה יהודית), ששת ילדיהם (קלאוס, אריקה, מוניקה, מיכאל, גולו, אליזבת) ונכדיהם, אחיו של תומס, הסופר היינריך מאן ומשפחתו, עומדת ברקע המאה העשרים כולה, על שתי מלחמותיה, גרמניה והתרבות הגרמנית על יצריה הגדולים. בכל אלה חש הקורא כי זכה להלך במחיצת אחד האישים הגדולים שהעמידה האנושות וליהנות מהדרכתו בנככי הזמן.

כבר בחוג משפחתו נקרא מאן בפי ילדיו "הקוסם" בשל תעלולים שנהג לעשות להם ורוחות רעות שידע לגרש (עמ' 125), אולם הקסם האמיתי הוא כמובן סיפור יצירותיו הגדולות - בית בודנברוק, מוות בוונציה, הר הקסמים, לוטה בווימר, דוקטור פאוסטוס, הרפתקאות פליקס קרול - המסופר במקביל לסיפור חיי המשפחה. כאמן גדול נמנע מאן מלהמציא סיפורים וגיבורים, אלא נטל את חומריו מן המציאות והפכם ליצירות כבירות. הן מופיעות לפתע מתוך

